

جغرافیا و روابط انسانی، بهار ۱۴۰۵، دوره ۹ شماره ۱، صص ۷۷۸-۷۷۰

تبیین خرافات زیست‌محیطی روستاییان و عوامل موثر در گرایش به آن مورد مطالعه:

روستاهای بخش مرکزی اردبیل

علیرضا محمدی^{۱*}، سودا صالحیان^۲

۱- استایار، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم انسانی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، اردبیل، ایران

alirezamohammadi20142014@gmail.com

۲- دانشجوی دکتری، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم انسانی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، اردبیل، ایران

sevda.salehian2017@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۰

چکیده

خرافات در هر جامعه‌ای، مقوله‌ای منفی از ابعاد فرهنگ معنوی آن جامعه محسوب می‌شود که با پیامدهای آسیب اجتماعی و زیست‌محیطی و به اشکال گوناگون متناسب با زمان و مکان بر افشار جامعه تأثیر می‌گذارد؛ بنابراین، پژوهش حاضر با هدف تبیین خرافات زیست‌محیطی روستاییان و عوامل موثر در گرایش به آن در روستاهای بخش مرکزی اردبیل انجام شده است. روش تحقیق در این پژوهش بر اساس هدف از نوع کاربردی و بر اساس نحوه گردآوری اطلاعات توصیفی از نوع پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش شامل خانوارهای روستایی بخش مرکزی شهرستان اردبیل می‌باشد. جهت نمونه‌گیری از روش طبقه‌ای (چند مرحله‌ای) استفاده گردید و با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه خانوارها برابر با ۳۶۰ خانوار به دست آمد و پرسشنامه‌ها به نسبت تعداد خانوار در بین روستاهای مورد مطالعه پخش شد. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از آزمون همبستگی پیرسون و روش ISDM در نرم‌افزار SPSS و آزمون معادلات ساختاری در نرم‌افزار لیزرل استفاده گردید. نتایج نشان داد که ۱۰/۲۸ درصد روستاییان نسبت به خرافات زیست‌محیطی دارای ادراک ضعیف، ۴۰/۳۰ درصد ادراک متوسط، ۲۸/۶۱ درصد ادراک قوی و ۲۰/۸۳ درصد ادراک بسیار قوی می‌باشند. بین جنسیت، گروه سنی تحصیلات و شغل روستاییان و گرایش به خرافات زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. به طوری که افرادی که سنین پایین‌تر و دارای تحصیلات عالی (لیسانس و بالاتر) و کارمندان دولتی کمترین گرایش را به خرافات زیست‌محیطی داشته‌اند. همچنین نتایج نشان داد که عوامل اجتماعی (با ضریب اثر ۰،۹۵۱)، عوامل فرهنگی (با ضریب اثر ۰،۸۱۹)، عوامل روانی (با ضریب اثر ۰،۷۰۹)، و عوامل اقتصادی (با ضریب اثر ۰،۷۰۲) به ترتیب مهم‌ترین عوامل موثر در گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی می‌باشد.

کلید واژگان: روستا، خرافات، محیط زیست، اردبیل.

کره زمین از ابتدای پیدایش خود تاکنون حوادث زیست‌محیطی بسیاری را تجربه کرده که بخشی از آن منشأ طبیعی و بخش عمده دیگر آن منشأ انسانی داشته است (Liu et al, 2013:5). از میان این دو عامل، رشد تخریب و آلودگی محیط‌زیست با منشأ انسانی می‌تواند حیات انسان و سایر گونه‌ها را به شدت در معرض تهدید قرار دهد (فیلی و همکاران، ۲۰۱۴:۲). بخشی از این تخریب و آلودگی‌ها ناشی از عدم آگاهی و اطلاع عموم نسبت به مسائل زیست‌محیطی است (Meibodi et al, 2013:5). از این رو، آگاه‌سازی عمومی و آموزش جامعه در رابطه با ارزش و اهمیت محیط زیست برای ادامه ارتباط انسان‌ها با محیط زیست هم از طریق «احساسات شخصی فرد» درباره طبیعت و هم از طریق «تعقل و آگاهی فرد» در مورد مسائل زیست محیطی صورت می‌پذیرد. این دو در اصل فرهنگ و بوم‌زیست جامعه انسانی را تشکیل می‌دهند (Carey et al, 2019:13). برخورد انسان‌ها با محیط‌زیست پیرامون‌شان بسته به سن، جنسیت، مذهب، ارزش‌ها، سیاست، فرهنگ و غیره متفاوت است. تفاوت‌ها منجر به نگرش‌های مختلفی در مورد محیط زیست می‌شود (صفری شالی و همکاران، ۱۴۰۲:۳). هدف از ایجاد «محیط‌زیست مطلوب»، آگاهانه ساختن نگرش افراد جامعه در قبال محیط‌زیست و برخورد منصفانه، عادلانه و اخلاقی با محیط‌زیست است (Wetzels et al, 2009:3). برای ایجاد یک محیط زیست مطلوب انسانی، آگاهی و آموزش افراد جامعه از موارد مهم و ضروری است. می‌توان گفت «ارتباط بین انسان و محیط زیست، فرآیندی متقابل و تعاملی است». در این فرآیند برای ایجاد ارتباطی سالم و بهینه، آگاهی (از طریق آموزش) و اخلاق از عوامل تأثیرگذار می‌باشند (علیزاده، ۱۳۸۷:۶). حال در این میان یکی از موادی که می‌تواند رابطه بین انسان و محیط‌زیست را زیر سوال ببرد، گرایش انسان‌ها به خرافات باشد (مجدی یزدی و همکاران، ۱۴۰۰:۵). خرافات پدیده‌ای است که به رغم تغییر و تحولات و رشد و توسعه جوامع توانسته همچنان به حیات خود ادامه بدهد. برخی اوقات عقاید خرافی با زیر ساخت احساسی مردم چنان ارزش و اعتباری کسب نموده‌اند که تقریباً هیچ‌گونه باور متضادی را بر نمی‌تابند (عشایری و همکاران، ۱۴۰۱:۱).

جوامع روستایی اردبیل نیز با توجه به قدمت و تاریخی بودن آن‌ها از یک طرف و فقر و محرومیت اجتماعی و اقتصادی از طرف دیگر، زمینه‌گرایش به خرافات در آن‌ها بیشتر می‌باشد. با توجه به این مسأله پژوهش حاضر دنبال بررسی و تبیین خرافات زیست‌محیطی روستاییان بخش مرکزی شهرستان اردبیل و عوامل موثر در گرایش به آن می‌باشد.

پیشینه پژوهش

در سال‌های اخیر پژوهش‌های چندی در زمینه موضوع مورد مطالعه انجام پذیرفته است که به چند مورد اشاره می‌گردد.

اوگوز و کاواس (۲۰۱۰)، در بررسی آگاهی‌های زیست محیطی دانشجویان در ترکیه به این نتایج دست یافتند که آگاهی دانشجویان در سطح محدودی قرار داشته و ارتباطی بین این میزان از آگاهی با سطح تحصیلات والدین دانشجویان وجود نداشت. کوزی و همکاران (۲۰۱۱)، در پژوهشی به این نتیجه دست یافتند که میزان آگاهی زیست محیطی دانشجویان ترکیه بر حسب جنسیت و نوع دانشکده محل تحصیل متفاوت است. مارکوز و بننوتی (۲۰۱۷) اذعان می‌کنند که با روش‌های مختلف توسط متغیرهای

1 Oz & Kavas

2 Köse

3 Marques & Benvenuti

کلامی می‌توان تأثیرات رفتارهای ناشی از حوادث غیرمترقبه را پیش‌بینی کرد و دانش خود را نسبت به خرافات و سایر رفتارهای زندگی روزمره افزایش داد.

اسکندری (۱۳۹۴) عنوان می‌کند که نمی‌توان هر باوری را در زمره باورهای خرافی تلقی نمود. همچنین با نگاهی به وضعیت خرافه‌گرایی در دنیای معاصر چنین برداشت شد که خرافه‌گرایی نه تنها کاهش نیافته بلکه افزایش هم یافته است؛ اما نباید این پدیده را بدون در نظر گرفتن تفاوت‌هایش با دوره‌های قبل تحلیل نمود. یوسف‌وند (۱۳۹۵) در پژوهشی نتیجه می‌گیرد که با افزایش میزان همگرایی اجتماعی، گرایش‌های خرافی افراد افزایش می‌یابد. همچنین با افزایش میزان سرمایه‌ی فرهنگی، میزان گرایش‌های خرافی افراد کاهش می‌یابد و بالعکس با افزایش میزان یادگیری اجتماعی در افراد میزان گرایش‌های خرافی افزایش می‌یابد. فروتن‌کیا و نواح (۱۳۹۷)، در بررسی نقش رسانه و خانواده در افزایش آگاهی زیست محیطی نتیجه می‌گیرند که بین دو متغیر میزان استفاده از رسانه‌های حاوی موضوعات زیست محیطی و آگاهی زیست محیطی رابطه معنادار وجود دارد و بین متغیرهای نوع خانواده به لحاظ نگرش‌های زیست محیطی (انسان مدارانه و محیط مدارانه) و آگاهی زیست محیطی دانش آموزان رابطه معناداری وجود دارد. خوش‌فر و همکاران (۲۰۱۵)، در بررسی عوامل اجتماعی موثر بر آگاهی محیط زیستی روستاییان به این نتیجه رسیدند که بین ابعاد اجتماعی: مولفه‌های فردی، رفتاری- روان شناختی، فرهنگی- اجتماعی و میزان مصرف رسانه‌ای با میزان آگاهی محیط زیستی) رابطه معناداری در سطح ۹۹٪ وجود دارد. بهرامی (۱۳۹۷) عنوان می‌کند که مشتری اصلی خرافه‌گرایی مشتری زنانه است، دلیل این امر در سیستم سلطه مردانه است. زیرا باورها و نقش‌های جنسیتی که از سوی جامعه آموزش داده می‌شود، منجر به پذیرش نقش‌های جنسیتی می‌شود. تبعیض جنسی آنها را از انسانیت کامل محروم می‌سازد و به موجوداتی افسرده و ناخودآگاه بدل می‌کند که به راه‌های تحذیری چون خرافه‌گرایی و جادو روی می‌آورند. شیخ‌علیشاهی (۱۳۹۹) در پژوهشی نتیجه می‌گیرد که میزان گرایش به خرافات در بین زنان ساکن در مناطق حاشیه‌ای شهر یزد در سطح متوسط قرار داشته و متغیر استفاده از وسایل ارتباط جمعی بیشترین تأثیر مستقیم را بر گرایش به خرافات دارد. عشایری و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافته‌اند که هویت قومی بر گرایش به خرافه تأثیر داشته و میزان اثر کلی آن برابر با ۰/۱۳ درصد است. این میزان در بین گروهی قومی لر و ترک‌ها نسبت به سایر اقوام بیشتر بوده است. از بُعد جنسیت، زنان بیشتر از مردان به سمت خرافه می‌روند و علت این امر به تفاوت روانی، جسمی و تفاوت اجتماعی بین مردان و زنان در جامعه برمی‌گردد. همچنین ساکنان محیط روستا بیشتر علاقه و تمایل به تبیین امور با خرافات دارند. علت این امر به انزوای جغرافیایی، سرمایه فرهنگی پایین، محلی‌گرایی و سازگاری و همنوایی مردم با هنجارهای سنتی و تاریخی خود در باب امور اجتماعی دارد.

با بررسی پیشینه پژوهش می‌توان گفت که اکثر مطالعات به بررسی کلی خرافات و عوامل موثر بر آن پرداخته و مطالعه جامعی در زمینه خرافات زیست محیطی صورت نگرفته است. پژوهش حاضر با استفاده از معیارهای جامع در راستای دستیابی به این هدف صورت گرفته است.

مبانی نظری

خرافه واژه عربی است و ریشه آن «خرف» به معنای «چیدن میوه» یا «پیری و فرتوتی» است (دهقانی و ابراهیمی، ۱۳۹۸: ۶). هر نوع عقیده نامعقول و بی اساس و عقیده باقیمانده از گذشته، فاقد جهات عینی و توجیهی را خرافات می‌گویند (Tosyali and Busra, 2021: 17). بارزترین مصداق اندیشه‌های انحرافی همان چیزی است که به آن خرافات گفته می‌شود. خرافات در فرهنگ معنوی جامعه از مقوله‌های آگاهی اجتماعی است و از نظر منشأ میراث اجتماعی قدیمی بازمانده از قوم‌های باستانی (کلدانی‌ها، بابلی‌ها، آشوری‌ها، اعراب و ...) می‌باشد که امروزه از آسیب‌های اجتماعی شمرده و به عنوان مانع توسعه، خردورزی جامعه و بدآموزی طبقات محروم اجتماعی محسوب

می‌شود (شیخ‌علیشاهی، ۱۳۹۹: ۳۱). شالوده و زمینه اصلی تاریخی شکل‌گیری خرافات به جهل و ناآگاهی انسان‌های اولیه و عدم کنترل محیط توسط آنها برمی‌گردد (عشایری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲). باورها و عملکردهای خرافی در جوامع سنتی نقش تعیین‌کننده در فرهنگ و جامعه دارد و سراسر جهان‌بینی و نظام ارزشی آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. خرافه‌گرایی می‌تواند بر تمام جوانب زندگی بشری تأثیر منفی داشته باشد و محیط زیست یکی از ابعاد تأثیر پذیر از خرافات انسانی می‌باشد (Sagone and Elvira De Caroli, 2015: 8). محیط‌زیست ترجمه واژه فرانسوی «Environmen» به معنای محیط اطراف انسان است (اصلی‌پور و شریف‌زاده، ۱۳۹۳: ۴۵). در قانون محیط زیست کشور هند در ماده ۱۸ در تعریف محیط زیست آمده است: محیط زیست شامل مجموعه‌ای از به هم پیوستگی عوامل بیرونی است که رشد و حیات موجودات زنده انسانی، جانوری و گیاهی از آن تأثیرپذیر است (اصلی‌پور و شریف‌زاده، ۱۳۹۳: ۵). درست است که محیط زیست طبیعی انسان با وجود پیشرفت علم برای او اهمیت خاصی پیدا کرده است، اما نشانه‌های موجود بیانگر تناقضی در این مورد است. با وجود پیشرفت علم و بکارگیری اصولی منابع طبیعی، باز مواردی بوجود می‌آید که سرمنشاء آلودگی آن علم و جایگاه آن است. آنچه که دوستداران محیط زیست در این زمینه پاسخگوی این تناقض‌ها هستند، این است که نه دینداری و نه علم هیچ‌کدام در مورد محیط زیست طبیعی پیرامون انسان نقش محوری را ایفا نمی‌کنند؛ اگرچه تأثیر بسزایی در این امر دارند (فروت‌ن‌کیا و نواح، ۱۳۹۷: ۸۴). آنها معتقدند که رابطه انسان با محیط زیست اطراف خود به فرهنگ فرد و جامعه و نیز احساس فرد از طبیعت باز می‌گردد. تا زمانی که انسان محیط زیست اطراف خود را از آن خود نداند و با آن ارتباط معقولی برقرار نکند، هم در استفاده از آن و هم در بهبودبخشی به آن دچار مشکل خواهد شد (مجدی یزدی، ۱۴۰۰: ۲).

فشار اجتماعی و تنش‌های عاطفی که در جوامع فقیر حاکم است، زندگی آنان را نامطمئن و پرتنش می‌سازد که برای رهایی از شرآن‌ها، روی به خرافات هم‌چون خرافات زیست‌محیطی می‌آورند. بنابراین خرافات زیست‌محیطی ریشه عمیق و سرسام آور در درماندگی و محرومیت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و جنسیتی افراد دارد. آنان خرافات را کنشی موثر در برابر مشکلات می‌دانند و در موقعیت‌های بحرانی عمده زندگی مانند تولد، مرگ و زناشویی به آن تمسک بسته و در دام آن اسیر می‌گردند (صفری شالی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵). به گفته فروید کنش‌های خرافی مانند کنش‌های بیماران روانی نتیجه اندیشه‌ها، هراس‌ها و آرزوهای سرکوفته است. بدین‌سان که طرف با تمسک به اندیشه‌های خرافی، خرسندی و آرامش از طریق خیال به دست می‌آورد. تمام محرومیت‌هایی را که فرهنگ، بر اثر سرکوبی و تنظیم کشش‌های غریزی بر آن‌ها تحمیل می‌کند جبران می‌شود (اسکندری، ۱۳۹۴: ۸). با توجه به رایج بودن تعدادی از انواع خرافات در بین مردم احتمال آن می‌رود که محرومیت و درماندگی اجتماعی ریشه اصلی بروز پدیده خرافات زیست‌محیطی در جوامع باشد.

داده و روش‌ها

روش تحقیق در این پژوهش بر اساس هدف از نوع کاربردی و بر اساس نحوه گردآوری اطلاعات توصیفی از نوع پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش شامل خانوارهای روستایی بخش مرکزی شهرستان اردبیل می‌باشد. بر اساس آمار موجود (سال ۱۴۰۰) تعداد روستاهای بخش مرکزی شهرستان اردبیل برابر با ۸۶ روستا است، لذا جهت نمونه‌گیری از روش طبقه‌ای (چند مرحله‌ای) استفاده گردید. در این روش، معیار تعداد خانوار (۵۸۰۸ خانوار) برای تعیین حجم نمونه روستاها مورد توجه قرار گرفت. با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه خانوارها برابر با ۳۶۰ خانوار به دست آمد و پرسشنامه‌ها به نسبت تعداد خانوار در بین روستاهای مورد مطالعه پخش شد.

جدول ۱. پراکنش پرسشنامه‌های خانوار در سطح روستاهای نمونه

ردی ف	روستا	جمعیت	خانوار	تعداد پرسش نامه	در صد	ردی ف	روستا	جمعیت	خانوار	تعداد پرسش نامه	در صد
۱	آق قلعه	۷۳	۲۰	۱	۰/۲۸	۱۶	آقچه کندی	۴۳۴	۱۲۶	۸	۲/۲۲
۲	کل تیه	۷۲	۲۱	۱	۰/۲۸	۱۷	قلعه جوق	۹۷۵	۲۱۳	۱۳	۳/۶۱
۳	زردآلو	۸۷	۲۹	۲	۰/۵۶	۱۸	وکیل آباد	۸۶۸	۲۳۸	۱۵	۴/۱۷
۴	تازه کند	۱۷۶	۴۳	۳	۰/۸۳	۱۹	خشکه رود	۸۹۱	۲۳۸	۱۵	۴/۱۷
۵	الماس	۱۳۵	۴۴	۳	۰/۸۳	۲۰	سامیان	۸۹۱	۲۵۵	۱۶	۴/۴۴
۶	اردی	۱۶۳	۵۰	۳	۰/۸۳	۲۱	قره تیه	۸۳۳	۲۵۶	۱۶	۴/۴۴
۷	حسنعلی	۱۸۰	۵۱	۳	۰/۸۳	۲۲	حمل آباد	۱۰۶۹	۲۶۵	۱۶	۴/۴۴
۸	گله	۱۶۴	۵۳	۳	۰/۸۳	۲۳	گر جان	۸۷۶	۲۶۸	۱۷	۴/۷۲
۹	اروانق	۱۸۵	۵۵	۳	۰/۸۳	۲۴	عموقین	۱۴۰۰	۳۸۷	۲۴	۶/۶۷
۱۰	خواجه بلاغی	۲۲۵	۷۶	۵	۱/۳۹	۲۵	کرکوق	۱۳۴۶	۴۰۹	۲۵	۶/۹۴
۱۱	شهریور	۲۲۹	۹۴	۶	۱/۶۷	۲۶	حکیم	۱۵۷۱	۴۱۰	۲۵	۶/۹۴
۱۲	جمادی	۳۲۸	۹۵	۶	۱/۶۷	۲۷	آقیلاغ	۱۳۰۵	۴۱۲	۲۵	۶/۹۴
۱۳	پیر آقیر	۳۱۵	۹۷	۶	۱/۶۷	۲۸	انزاب علیا	۱۶۵۹	۵۰۲	۳۱	۸/۶۱
۱۴	ینگجه	۳۷۹	۱۰۷	۷	۱/۹۴	۲۹	خیارک	۳۲۸۷	۸۸۶	۵۵	۱/۲۸
۱۵	بنفشه درق	۳۶۰	۱۰۸	۷	۱/۹۴		جمع	۲۰۴۷	۵۸۰	۳۶۰	۱۰۰

منبع: محاسبات نگارندگان، ۱۴۰۳

جهت گردآوری داده از روش پرسشنامه استفاده گردید. پرسشنامه مورد نظر از سه قسمت تشکیل شده است که بخش اول آن به ویژگی‌های شخصی روستاییان بخش دوم به خرافات زیست‌محیطی و بخش سوم به عوامل موثر بر گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی اختصاص دارد. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از آزمون همبستگی پیرسون و روش ISDM در نرم‌افزار SPSS و آزمون معادلات ساختاری در نرم‌افزار لیزرل استفاده گردید.

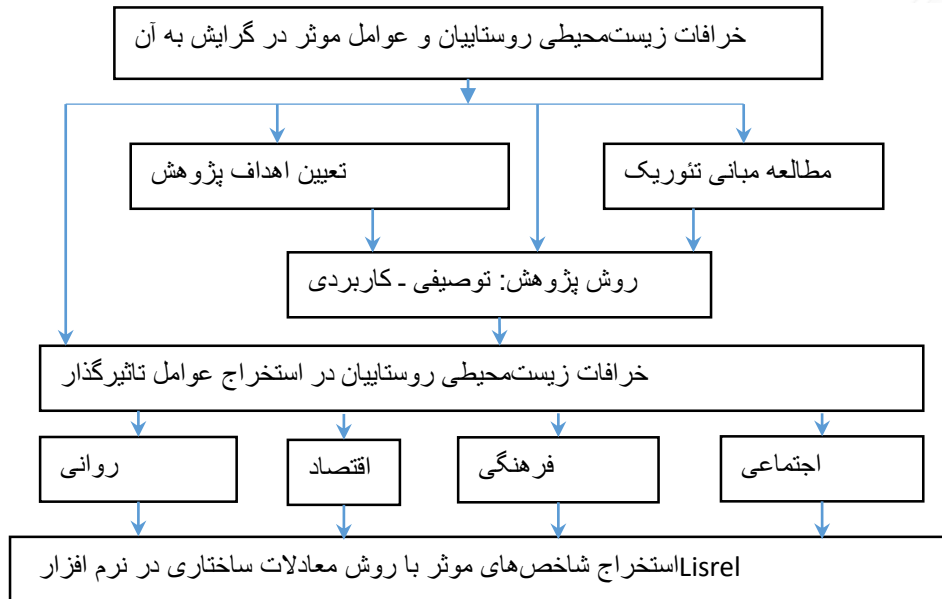
جدول ۲. ابعاد و متغیرهای موثر بر خرافات زیست‌محیطی

متغیر	ابعاد
رضایت از زندگی	اجتماعی
مشارکت اجتماعی	
درماندگی اجتماعی	
حمایت اجتماعی	

آگاهی اجتماعی	
امنیت اجتماعی	
عدالت اجتماعی	
سرمایه فرهنگی	فرهنگی
نوگرایی	
دین‌داری	
تقدیرگرایی	
رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی	
محرومیت نسبی	اقتصادی
درآمد	
وضعیت و هویت شغلی	
عدالت اقتصادی	
عزت و اعتماد نفس	روانی
ازخود بیگانگی	
انزوا طلبی	
احساس آنومی	
امید به آینده	

منبع: نگارندگان، ۱۴۰۳

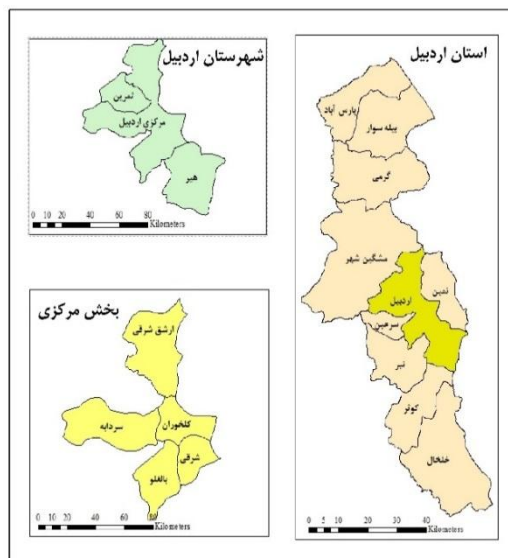
فرآیند انجام تحقیق در شکل شماره 1 ملاحظه می‌گردد.

شکل ۱. فرآیند انجام تحقیق

محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه پژوهش شهرستان اردبیل می‌باشد. این شهرستان یکی از ۴۳ شهرستان استان اردبیل است که بین مدار ۴۷ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۵۵ دقیقه طول شرقی و ۳۷ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۲ دقیقه عرض شمالی واقع شده است. این شهرستان از طرف شمال به شهرستان‌های نمین و مشگین شهر، از جنوب به شهرستان نیر و از غرب به شهرستان سرعین محدود می‌شود. شهرستان اردبیل در میان کوه‌های باغرو (تالش) و سبلان قرار گرفته و بر اساس آخرین تقسیمات کشوری دارای ۳ بخش به نام‌های مرکزی، ثمرین و هیر می‌باشد. بخش مرکزی این شهرستان از ۵ دهستان به نام‌های بالغلو، ارشق شرقی، سردابه، شرقی و کلخوران تشکیل شده است (سالنامه آماری، ۱۳۹۵).

شکل ۲. نقشه موقعیت محدوده مورد مطالعه

پردازش داده‌ها و تحلیل یافته‌های تحقیق

در این قسمت به ارائه یافته‌های پژوهش، طبق تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته پرداخته می‌شود.

ادراک روستاییان از خرافات زیست‌محیطی

شناخت ادراک و بینش جوامع روستایی و آگاهی از مدل‌های ذهنی آنها نسبت به خرافات زیست‌محیطی می‌تواند به دقت در برنامه‌ریزی در این باره کمک کند. طبق اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه، یافته‌های توصیفی ادراک روستاییان از خرافات زیست‌محیطی به شرح جدول (۳) می‌باشد.

جدول ۳. یافته‌های توصیفی ادراک روستاییان از خرافات زیست‌محیطی

انحراف معیار	میانگین	میزان ادراک					ابعاد
		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۱/۰۴۸	۳/۸۲	۳/۳۳	۵/۷۶	۲۸/۷۹	۳۲/۱۲	۳۰/۰۰	اجتماعی
۰/۹۷۸	۳/۶۰	۵/۱۵	۹/۷۰	۳۰/۹۱	۲۸/۱۸	۲۶/۰۶	فرهنگی
۱/۱۲۸	۴/۳۰	۸/۴۸	۱۰/۶۱	۴۱/۲۱	۲۲/۷۳	۱۶/۹۷	اقتصادی
۱/۱۲۵	۳/۳۹	۱/۱۲	۱۲/۷۳	۳۹/۰۹	۲۴/۲۴	۲۲/۷۳	روانی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

در ادامه با استفاده از روش ISDM (فاصله انحراف معیار از میانگین) به طبقه‌بندی سطوح ادراک روستاییان از خرافات زیست‌محیطی روستایی پرداخته شد. در این روش نحوه تبدیل امتیازات کسب شده به چهار سطح به شرح زیر می‌باشد.

$$(A) \text{ضعیف} = A < \text{Mean} - Sd$$

$$(B) \text{متوسط} = \text{Mean} - Sd < B < \text{Mean}$$

$$(C) \text{قوی} = \text{Mean} < C < \text{Mean} + Sd$$

$$(D) \text{خیلی قوی} = \text{Mean} + Sd < D$$

همان‌طور که نتایج (جدول ۴) نشان می‌دهد ۱۰/۲۸ درصد دارای ادراک ضعیف، ۴۰/۳۰ درصد ادراک متوسط، ۲۸/۶۱ درصد ادراک قوی و ۲۰/۸۳ درصد ادراک بسیار قوی نسبت به خرافات زیست‌محیطی می‌باشند.

جدول ۴. سطح ادراک روستاییان از خرافات زیست‌محیطی

سطح ادراک	سطح طبقات	فراوانی	درصد	فراوانی تجمعی
ضعیف	کمتر از ۲/۲۵	۳۷	۱۰/۲۶	۱۰/۲۶
متوسط	۲/۲۵-۳/۱۵	۱۴۵	۴۰/۳۰	۵۰/۵۶
قوی	۳/۱۵-۴/۰۵	۱۰۳	۲۸/۶۱	۷۹/۱۷
بسیار قوی	بیشتر از ۴/۰۵	۷۵	۲۰/۸۳	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

رابطه ویژگی‌های شخصی روستاییان با گرایش به خرافات زیست‌محیطی

در این بخش با در نظر گرفتن پیش فرض‌های آماری (برخوررداری داده‌ها از توزیع نرمال و سطح سنجش فاصله‌ای) با استفاده از آزمون‌های مقایسه‌ای به مقایسه خرافات زیست‌محیطی بر حسب ویژگی‌های شخصی یا متغیرهای زمینه‌ای (سن، جنس، تحصیلات و شغل) پرداخته گردید که نتایج آن در جدول (۵) آورده شده است.

جدول ۵. رابطه گرایش به خرافات زیست‌محیطی و متغیرهای زمینه‌ای پژوهش

متغیر	فراوانی	میزان اثر تصادفی		
		ضریب	مقدار Z	معنی‌داری
سن	۶۶	۰/۲۳۵	۷/۸۵	۰/۰۰۲
	۱۴۱	۰/۲۳۹	۸/۰۵	۰/۰۰۳
	۱۰۹	۰/۳۲۱	۹/۵۶	۰/۰۰۱
	۴۱	۰/۳۵۶	۱۰/۱۱	۰/۰۰۰
کل	۳۶۰	۰/۲۹۸	۹/۳۶	۰/۰۰۱
جنس	۱۲۵	۰/۳۶۹	۱۰/۲۳	۰/۰۰۰

۰/۰۰۲	۸/۵۴	۰/۲۸۵	۲۳۵	مرد	
۰/۰۰۱	۹/۲۴	۰/۲۹۳	۳۶۰	کل	
۰/۰۰۳	۱۲/۳۹	۰/۴۱۱	۴۱	بی سواد	تحصیلات
۰/۰۰۵	۱۱/۲۷	۰/۳۸۳	۱۰۸	زیر دیپلم	
۰/۰۰۲	۱۰/۰۵	۰/۲۰۷	۹۵	دیپلم	
۰/۰۰۵	۸/۴۸	۰/۱۵۶	۶۵	فوق دیپلم	
۰/۰۳۴	۵/۰۹	۰/۱۳۲	۵۱	لیسانس و بالاتر	
۰/۰۰۴	۱۰/۷۵	۰/۲۶۹	۳۶۰	کل	
۰/۰۰۰	۱۵/۵۶	۰/۵۲۶	۱۱۷	کشاورزی و دامداری	شغل
۰/۰۰۱	۱۱/۰۲	۰/۳۱۱	۵۸	بیکار	
۰/۰۰۳	۱۱/۸۶	۰/۳۸۷	۹۱	کارگر	
۰/۰۰۱	۱۰/۰۵	۰/۲۶۶	۶۲	آزاد	
۰/۰۰۶	۷/۳۴	۰/۱۸۷	۳۲	کارمند	
۰/۰۰۲	۱۱/۴۱	۰/۳۵۷	۳۶۰	کل	

منبع: نگارندگان، ۱۴۰۳

نتایج فوق نشان می‌دهد؛

اثر کل گروه سنی برابر با ۰/۲۹۸ می‌باشد و با توجه به سطح معنی‌داری (۰/۰۰۱) می‌توان گفت بین گروه سنی و گرایش به خرافات زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. به طوری که گرایش به خرافات زیست‌محیطی در بین گروه سنی بالای ۶۰ سال (با ضریب ۳/۵۶) بیشتر بوده و این افراد گرایش بیشتری به استفاده از باورهای خرافه‌گرایی در تبیین امور زیست‌محیطی دارند. گروه سنی ۲۰-۳۵ سال نیز کمترین گرایش را نسبت به خرافات زیست‌محیطی داشتند.

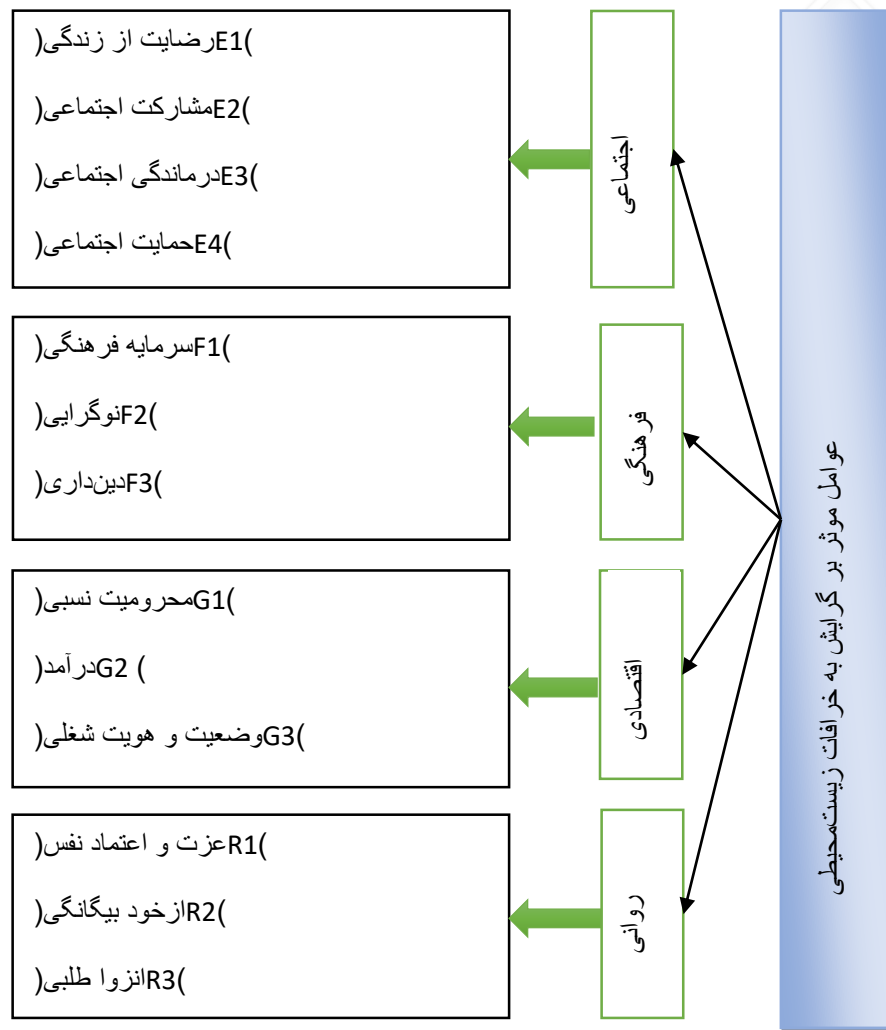
اثر کل جنسیت برابر با ۰/۲۹۳ می‌باشد و با توجه به سطح معنی‌داری (۰/۰۰۲) می‌توان گفت بین جنسیت و گرایش به خرافات زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. در این ارتباط، زنان بیش از مردان گرایش به خرافات زیست‌محیطی دارند.

اثر کل تحصیلات برابر با ۰/۲۹۶ می‌باشد و با توجه به سطح معنی‌داری (۰/۰۰۴) می‌توان گفت بین تحصیلات و گرایش به خرافات زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. به طوری که خرافه‌گرایی زیست‌محیطی در افرادی که دارای تحصیلات عالی (لیسانس و بالاتر) می‌باشند با ضریب ۰/۱۳۲ در پایین‌ترین سطح و در افراد بی‌سواد با ۰/۴۱۱ در بالاترین سطح قرار دارد.

اثر کل نوع شغل برابر با ۰/۳۵۷ می‌باشد و با توجه به سطح معنی‌داری (۰/۰۰۲) می‌توان گفت بین نوع شغل و گرایش به خرافات زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. کشاورزان و دامداران (با ضریب ۰/۵۲۶) بیشترین و کارمندان دولتی (با ضریب ۰/۱۸۷) کمترین گرایش را به خرافات زیست‌محیطی داشته‌اند.

عوامل موثر بر گرایش به خرافات زیست‌محیطی

براساس تحلیل محتوای کیفی داده‌های گردآوری شده از طریق بررسی منابع موجود و مصاحبه‌ها، مفاهیم کلیدی از متن یادداشت‌ها و مصاحبه‌ها استخراج و طی انجام کدگذاری باز ۲۱ عامل موثر در گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی شناسایی شد. در مرحله کدگذاری باز، مفاهیم با همدیگر مقایسه و با ادغام مفاهیمی که خصوصیت یکسانی داشتند، ۴ گروه اصلی از عوامل شامل عوامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و روانی شناسایی گردید. بر اساس نتایج به دست آمده از تحلیل محتوای کیفی بررسی‌ها و منابع مختلف، چارچوب عوامل موثر بر گرایش به خرافات زیست‌محیطی به صورت شکل (۳) طراحی گردید.

شکل ۳. چارچوب عوامل موثر بر گرایش به خرافات زیست-محیطی

به منظور تأیید مدل و بررسی برازش الگوی اندازه‌گیری مربوط به عوامل موثر بر گرایش به خرافات زیست-محیطی، از آزمون تحلیل عاملی تأییدی نوع دوم بهره گرفته شد. جهت ارزیابی مدل تحلیل عاملی، از شاخص‌های برازندگی ذکر شده در جدول (۶) استفاده شده است. بر اساس نتایج بدست آمده مقدار مربع کای برابر با ۹۲۱/۶۸ با درجه آزادی ۳۵۸/۶۳ می‌باشد که در سطح خطای یک درصد ($p < 0/01$) معنی‌دار شده است، اما مقدار نسبت کای اسکویئر به درجه آزادی برابر با ۲/۵۷ می‌باشد که نشان‌دهنده برازش قابل قبول مدل است. نتایج تحقیقات به دست آمده از کوواریانس و واریانس در ($SRMR=0/04$ و $RBMR=0/03$) نشان‌دهنده این است که واریانس و کوواریانس خطا به نحو خوبی کنترل شده و شاخص GFI نشان‌دهنده مقدار نسبی واریانس‌ها و کوواریانس‌های است که توسط مدل تبیین می‌شوند. مقدار بدست آمده برای این شاخص ($GFI=0/84$) تأییدکننده نتایج مربع کای است. نتایج شاخص‌های بررسی الگوهای جایگزین بیانگر این است که مقادیر شاخص‌ها برای نمونه بیشتر از ۰/۹ محاسبه شده که مقدار قابل قبولی است. مقدار شاخص $RMSEA$ برای مدل‌های با برازش مطلوب ۰/۰۸ و کمتر می‌باشد که مقدار این شاخص برای مدل عوامل موثر بر گرایش روستاییان به خرافات زیست-محیطی برابر ۰/۰۷۴ به دست آمده که حاکی از برازش نسبتاً مناسب مدل است. در مجموع، مدل از معیارهای برازش کلی قابل قبولی برخوردار است.

بدین معنی که داده‌های میدانی جمع‌آوری شده، تأیید کننده عوامل موثر بر گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی در مرحله کیفی پژوهش هستند (جدول ۶).

جدول ۶. انطباق نمونه محاسبه شده با شاخص‌های برازندگی

شاخص‌های برازش مدل	حد مطلوب	گزارش شده
مقدار کای اسکویر (X ²)	-	۹۲۱/۶۸
درجه آزادی (df)	-	۳۵۸/۶۳
نسبت کای اسکویر به درجه آزادی (x ² /df)	≤ 3	۲/۵۷
ریشه میانگین توان دوم خطای تقریب (RMSEA)	RMSEA ≤ 0/08	۰/۰۷۴
مجذور مقادیر باقیمانده (RMR)	RBMR ≤ 0/05	۰/۰۳
مجذور مقادیر باقیمانده استاندارد شده (SRMR)	SRBMR ≤ 0/05	۰/۰۴
شاخص برازندگی (GFI)	0/80 ≤ GFI	۰/۸۴
شاخص برازش تطبیقی (CFI)	0/90 ≤ CFI	۰/۹۶
شاخص برازش نرم شده (NFI)	0/90 ≤ NFI	۰/۹۱
شاخص برازش نرم نشده (NNFI)	0/90 ≤ NNFI	۰/۹۳
شاخص برازندگی فزاینده (IFI)	0/90 ≤ IFI	۰/۶۲

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

بررسی اعتبار نمونه اندازه‌گیری با کمک بارهای عاملی، آزمون T و میانگین واریانس به دست آمده (AVE) و اعتماد نمونه اندازه‌گیری، توسط ضریب اعتماد ترکیبی (CR) می‌باشد. به صورتی که مقدار بارهای عاملی مساوی و یا بیشتر از ۰/۴، آزمون T بیشتر از ۱/۹۶ باشد، AVE بیش تر از ۰/۰۵ و اعتماد ترکیبی بیشتر از ۰/۷ باشد، میزان اعتبار و اعتماد بخش مناسب است. نتایج صورت گرفته نشان‌دهنده این است که نشانگرها استاندارد بوده و بیشتر از ۰/۴ و مقدار آزمون T بیشتر از ۱/۹۶ است. پس رابطه معنی‌دار بین نشانگرها و عامل‌ها وجود دارد و همه نشانگرها از بینش بالایی برای اندازه‌گیری سازه بهره‌مند هستند. شاخص میانگین واریانس به دست آمده برای هر ۴ عامل مورد مطالعه بیشتر از ۰/۰۵ است (جدول ۶). بنابراین، هر نشانگر فقط سازه مربوط به خود را اندازه‌گیری کرده و نشانگرها به درستی در قالب عوامل کلیدی طبقه‌بندی شده‌اند. جهت بررسی پایایی مدل اندازه‌گیری از شاخص پایایی ترکیب استفاده شد. ضریب اعتماد برای هر کدام از سازه‌ها بیشتر از ۰/۰۷ به دست آمد که برداشت گوناگونی از نشانگرها در میان پاسخ‌دهندگان در هنگام پاسخ‌دهی به پرسشنامه وجود داشته و در مجموع، نشانگرها به خوبی توانسته‌اند متغیرهای پنهان را اندازه‌گیری کنند.

طبق تخمین‌های این قسمت بیشترین بار عاملی در میان عوامل اجتماعی به گویه آگاهی اجتماعی (بار عاملی ۰,۸۶)، در بین عوامل فرهنگی به گویه عدم رسانه‌ها و فعالیت‌های جمعی (بار عاملی ۰,۸۴)، در بین عوامل اقتصادی به گویه محرومیت نسبی (بار عاملی ۰,۸۱) و در بین عوامل روانی به گویه امید به آینده (بار عاملی ۰,۸۳) اختصاص یافته است. به بیانی دیگر این نشانگرها بالاترین نقش را در تغییرات متغیرهای پنهان (گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی) داشته‌اند.

جدول (۷) مدل نهایی تحلیل عاملی تأییدی مرتبه دوم عوامل موثر بر گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی را بر اساس ضرایب استاندارد شده و ضرایب معنی‌داری نشان می‌دهد.

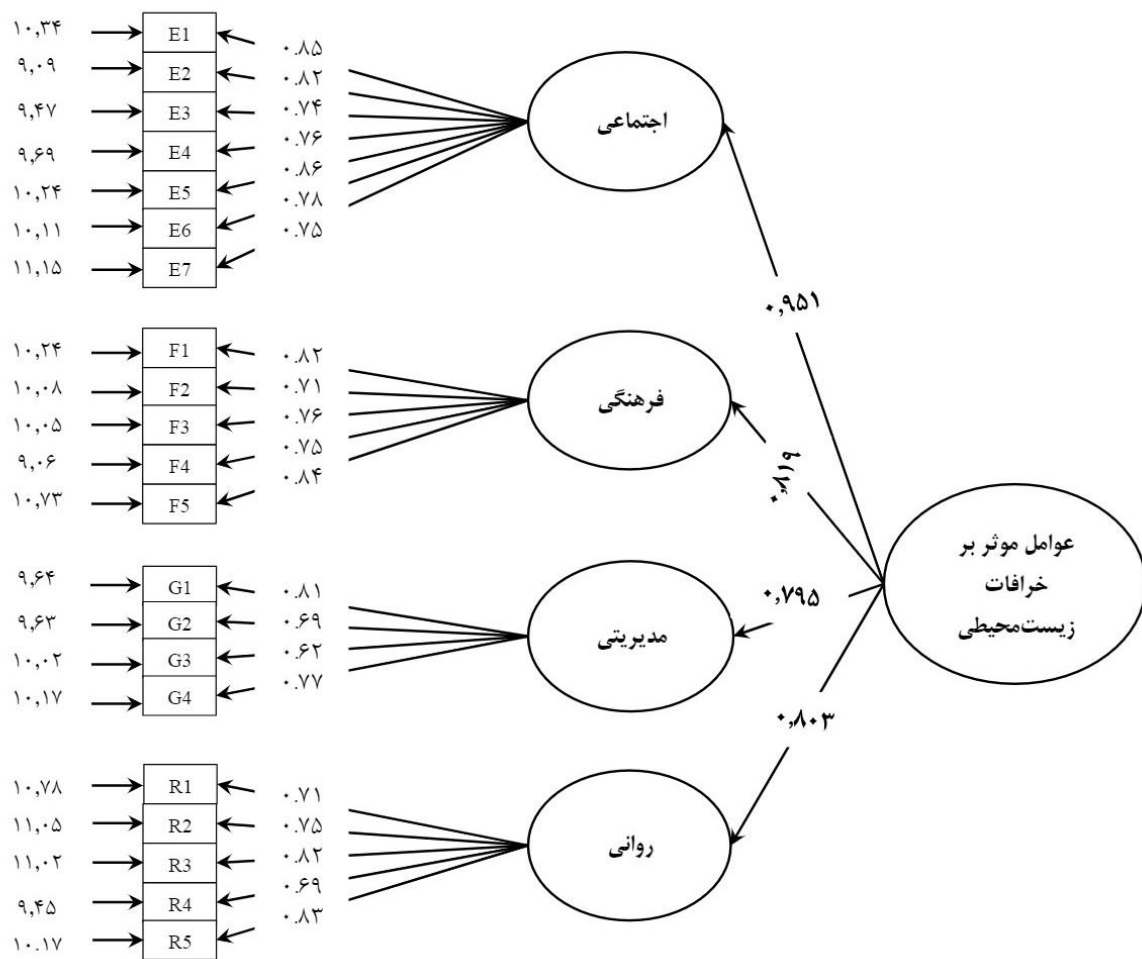
جدول ۷. رتبه‌بندی عوامل موثر بر گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی

AVE	CR	R2	آمار T	خطای استاندارد	بار عاملی استاندارد	نماگر	ابعاد
۰/۷۵۷	۰/۹۵۱	۰,۷۹	۱۴,۰۳	۰,۰۱۳	۰,۸۵	E1	اجتماعی
		۰,۷۷	۱۴,۲۲	۰,۰۱۴	۰,۸۲	E2	
		۰,۷۰	۱۲,۴۵	۰,۰۲۵	۰,۷۴	E3	
		۰,۷۲	۱۳,۰۱	۰,۰۴۵	۰,۷۶	E4	
		۰,۷۵	۱۳,۴۲	۰,۰۳۸	۰,۸۶	E5	
		۰,۸۰	۱۳,۵۰	۰,۰۱۵	۰,۷۸	K6	
		۰,۷۷	۱۳,۰۲	۰,۰۸۵	۰,۷۵	K7	
۰/۷۲۶	۰/۸۱۹	۰,۷۵	۱۴,۵۰	۰,۰۹۰	۰,۸۲	F1	فرهنگی
		۰,۷۴	۱۳,۵۲	۰,۰۹۲	۰,۷۱	F2	
		۰,۷۲	۱۳,۰۱	۰,۰۲۵	۰,۷۶	F3	
		۰,۶۶	۱۲,۸۵	۰,۰۲۱	۰,۷۵	F4	
		۰,۷۶	۱۴,۵۴	۰,۰۱۹	۰,۸۴	F5	
۰/۷۰۲	۰/۷۹۵	۰,۷۸	۱۴,۵۰	۰,۰۹۲	۰,۸۱	G1	اقتصادی
		۰,۷۲	۱۳,۰۷	۰,۰۹۰	۰,۶۹	G2	

		۰,۶۷	۱۳,۰۲	۰,۰۸۵	۰,۶۲	G3	
		۰,۶۴	۱۳,۸۳	۰,۰۲۱	۰,۷۷	G4	
۰/۷۰۹	۰/۸۰۳	۰,۶۸	۱۳,۰۵	۰,۰۸۸	۰,۷۱	R1	روانی
		۰,۷۰	۱۳,۰۲	۰,۰۸۵	۰,۷۵	R2	
		۰,۷۴	۱۳,۳۰	۰,۰۸۹	۰,۸۲	R3	
		۰,۶۵	۱۳,۰۷	۰,۰۹۰	۰,۶۹	R4	
		۰,۷۷	۱۳,۳۵	۰,۰۸۵	۰,۸۳	R5	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

شکل (۴) مقادیر محاسبه شده قسمت آزمون ساختاری مدل عوامل موثر بر گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی را نشان می‌دهد. براساس مقادیر آماره T، بین متغیرهای پنهان درونی و بیرونی نمونه رابطه معنی‌دار وجود دارد. در این قسمت با توجه به مقادیر ضرایب اثر می‌توان به رتبه‌بندی و تعیین سهم هر یک از عوامل در مدل تحقیق به‌طور مجزا پرداخت. براساس نتایج بدست آمده، عوامل اجتماعی (با ضریب اثر ۰,۹۵۱)، عوامل فرهنگی (با ضریب اثر ۰,۸۱۹)، عوامل روانی (با ضریب اثر ۰,۷۰۹) و عوامل اقتصادی (با ضریب اثر ۰,۷۰۲) به ترتیب مهم‌ترین عوامل موثر در گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی می‌باشد.

Chi-Square = 921/68

df = 358/63

P-Value = 0/000

MSEA = 0/074

شکل ۴. عوامل موثر بر گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی بر اساس ضرایب بار عاملی استاندارد شده

بحث و نتیجه‌گیری

خرافات بخش جدایی ناپذیر فرهنگ غیرمادی هر جامعه‌ای است که به درازای تاریخ در اشکال و شیوه‌های گوناگون به حیات خود ادامه داده‌اند. همان‌گونه که بسیاری از باورها، تابع شرایط زمانی و مکانی خاص خود هستند، باورهای خرافی نیز زمان‌پرور و زمین‌پرور هستند؛ با این حال، نادرست نیست اگر بگوییم در هر قشر و طبقه‌ای، رگه‌ای از باورهای خرافی با درجات متفاوت وجود دارد. امروزه، که پیشرفت‌های تکنولوژیکی، استفاده از رسانه، اینترنت و ... را افزایش داده است، خرافات نیز در همین رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی رسوخ کرده و افراد زیادی را به خود مشغول داشته است. این امر به نوبه خود می‌تواند بر مسائل زیست‌محیطی نیز تأثیر گذار بوده و چنین مسائلی را با مشکل مواجه سازد. با این ضرورت در پژوهش حاضر به تبیین خرافات زیست‌محیطی روستاییان و عوامل موثر در گرایش به آن در روستاهای بخش مرکزی اردبیل پرداخته شد و نتایج نشان داد که ۱۰/۲۸ درصد روستاییان نسبت به خرافات زیست‌محیطی دارای

ادراک ضعیف، ۴۰/۳۰ درصد ادراک متوسط، ۲۸/۶۱ درصد ادراک قوی و ۲۰/۸۳ درصد ادراک بسیار قوی می‌باشند. بین گروه سنی و گرایش به خرافات زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. به طوری که گرایش به خرافات زیست‌محیطی در بین گروه سنی بالای ۶۰ سال (با ضریب ۳/۵۶) بیشتر بوده و این افراد گرایش بیشتری به استفاده از باورهای خرافه‌گرایی در تبیین امور زیست‌محیطی دارند جنسیت و گرایش به خرافات زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. در این ارتباط، زنان بیش از مردان گرایش به خرافات زیست‌محیطی دارند. بین تحصیلات و گرایش به خرافات زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. به طوری که خرافه‌گرایی زیست‌محیطی در افرادی که دارای تحصیلات عالی (لیسانس و بالاتر) در پایین‌ترین سطح و در افراد بی‌سواد در بالاترین سطح قرار دارد. بین نوع شغل و گرایش به خرافات زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. کشاورزان و دامداران (با ضریب ۰/۵۲۶) بیشترین و کارمندان دولتی (با ضریب ۰/۱۸۷) کمترین گرایش را به خرافات زیست‌محیطی داشته‌اند. در این باره نتایج پژوهش با یافته‌های پژوهش اوگوز و کاواس (۲۰۱۰)، شیخ‌علیشاهی (۱۳۹۹) و عشایری و همکاران (۱۴۰۱) همسو می‌باشد. همچنین نتایج نشان داد که عوامل اجتماعی (با ضریب اثر ۰/۹۵۱)، عوامل فرهنگی (با ضریب اثر ۰/۸۱۹)، عوامل روانی (با ضریب اثر ۰/۷۰۹)، و عوامل اقتصادی (با ضریب اثر ۰/۷۰۲) به ترتیب مهم‌ترین عوامل موثر در گرایش روستاییان به خرافات زیست‌محیطی می‌باشد که همسو با نتایج پژوهش‌های یوسف‌وند (۱۳۹۵)، عشایری و همکاران (۱۴۰۱) و صفری شالی و همکاران (۱۴۰۲) می‌باشد. در ادامه با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاداتی بدین شرح ارائه می‌گردد:

- تغییر الگوی نگرش مردم از طریق آموزش و فرهنگ‌سازی و تصویب قوانین مورد نیاز،
- استفاده از روش ایفای نقش در تدریس مهارت‌ها (تدارک تئاترهای آموزشی با شرکت خود کودکان)،
- بیشتر کردن برنامه‌های طبیعت‌گردی همچون بازدید از پارک‌های ملی و مناطق حفاظت شده،
- آموزش‌های خانواده محور جهت نهادینه شدن استفاده درست از محیط زیست،
- افزایش آگاهی‌های عمومی در بین اقشار مختلف مردم و کلیه سطوح تحصیلی برای پیشگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست.

منابع

- اسکندری، سمانه (۱۳۹۴). بررسی خرافات و تبیین‌های نظری آن، اولین کنفرانس بین‌المللی علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، موسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی، شیراز.
- اصلی‌پور، حسین و شریف‌زاده، فتاح (۱۳۹۳). راهبرد سیاست‌گذاری زیست‌محیطی کشور در بستر نظریات متعارف تصمیم‌گیری عمومی، مجلس و راهبرد، شماره ۸۳، صص ۲۷۱-۲۴۵.
- خانی، لطفعلی؛ علمی، محمود؛ غفاری، مظفر و اسماعیلی، رضا (۱۳۹۲). بررسی رابطه محرومیت اجتماعی با گرایش به خرافات، مطالعات جامعه‌شناسی، ۶ (۲۱)، صص ۷-۱۹.
- دهقانی، حمید و ابراهیمی، حدیقه (۱۳۹۸). مطالعه احساس امنیت روانی و اجتماعی با گرایش به خرافات مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه اصفهان، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۸ (۴)، صص ۹۹-۱۲۲.

شیخ علیشاهی، زهرا (۱۳۹۹). عوامل اجتماعی فرهنگی مرتبط با گرایش به خرافات در بین زنان ساکن در مناطق حاشیه‌ای شهر یزد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته پژوهش علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد.

صفری شالی، رضا؛ کریمی، علیرضا و سیفی، مژگان (۱۴۰۲). بررسی میزان گرایش به خرافات و ارتباط آن با شاخص‌های توسعه انسانی (مورد مطالعه: شهروندان شهر کرج)، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۵ (۵۴)، صص ۲۲۳-۱۸۷.

عشایری، طاها؛ جهان‌پرور، طاهره؛ وثوقی اصل، اصغر و حسن‌زاده، زهرا (۱۴۰۱). مطالعه عوامل مؤثر گرایش به خرافات در بین شهروندان: فراتحلیل پژوهش‌های بازه زمانی ۱۳۸۸ الی ۱۳۹۷، پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۱۱ (۲)، صص ۲۹۳-۲۵۹.

علیزاده دیزجی، حسن (۱۳۸۷). ارتباطات انسان، محصول و محیط زیست و طراحی دستگاه جمع‌آوری برگریزه درختان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه تبریز.

فروت‌ن‌کیا، شهرزاد و نواح، عبدالرضا (۱۳۹۷). جامعه‌شناسی محیط زیست، تهران: اندیشه احسان.

فیلی، اردلان؛ علی‌پور، سیما؛ ثابت، محمدرضا و ثابت، عباس (۱۴۰۰). ارتباط دانش، نگرش و رفتار زیست‌محیطی با توسعه اخلاق زیست‌محیطی، اخلاق در علوم و فناوری، ۱۶ (۴)، صص ۸۱-۸۹.

مجدی یزدی، حانیه؛ محبوبی، محمدرضا و عابدی سروستانی، احمد (۱۴۰۰). سنجش سواد زیست‌محیطی و رابطه آن با اخلاق زیست‌محیطی، اخلاق در علوم و فناوری، ۱۶ (۴)، صص ۴۴-۳۶.

یوسف‌وند، فرزانه (۱۳۹۵). بررسی علل اجتماعی و فرهنگی گرایش مردم به خرافات در شهر الشتر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مطالعات فرهنگی، دانشگاه کاشان، کاشان.

Blemain, S. (2021). Superstition and Sustainability, Natural Resources Institute Journal, University of GreenWitch.

Carey, M., White, E.J., McMahon, M., O'Sullivan, L.W. (2019). Using personas to exploit environmental attitudes and behaviour in sustainable product design, Applied Ergonomics; 78: 97-109.

Köse, S., Gencer, A. S., Gezer, K., Erol, G. H. and Bilen, K. (2011). Investigation of undergraduate students' environmental attitudes. International Electronic Journal of environmental education, 1(2), 1-12

Liu, Q., Cheng, Z., Chen, M. (2019). Effects of environmental education on environmental ethics and literacy based on virtual reality technology, The Electronic Library; 37 (5): 860-877.

Meibodi, H., Omidvar, B., Enayati, A., Rashidi, S. (2013). Does the kind of school have effect on students' environmental awareness?, Quarterly Journal of Environmental Education and Sustainable Development 2013; 1:1-19.

Oğuz, D., & Kavas, S. (2010). Environmental awareness of university students in Ankara, Turkey, African Journal of Agricultural Research, 5(19), 2629-2636.

Sagone, E. and Elvira De Caroli, M. (2015). Beliefs About Superstition and Luck in External Believers University Students, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 191: 366 – 371.

Tosyali, F, and Busra, A. (2021). Relationship Between Analytical Thinking, Intrinsic Religiosity and Superstitious Beliefs, Middel East Technic University, Ankara, Turkey.

Wetzels, M., Odekerken-Schroder, G., Van Oppen, C. (2009) .Using PLS path modeling for assessing hierarchical construct models: Guidelines and empirical illustration, MIS Quarterly; 33(1): 177.